

А.О. Гачкевич

*старший викладач кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

ОСНОВНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ДЕРЖАВ: КОНЦЕПЦІЯ Л. ЕЙРЛІХА

У статті досліджується поняття основних прав та обов'язків держав. Автор здійснює аналіз міжнародно-правових поглядів Людвіка Ейрліха. Розкривається зміст права держави на існування. Обґрунтовано необхідність кодифікації основних прав та обов'язків держав.

Ключові слова: Л. Ейрліх, основні права та обов'язки держав, право на існування, державний суверенітет.

Будь-які правовідносини являють собою зв'язки між суб'єктами з приводу матеріальних або нематеріальних благ. Правові норми покликані визначати межі допустимості поведінки суб'єктів, встановлюючи їхні взаємні права та обов'язки. У сучасному світі не існує суб'єктів права, які володіють абсолютною свободою при забезпеченні власних інтересів, тому що як у сфері стосунків між людьми, так і в міждержавних відносинах було закріплено принцип рівності, який, хоч і дозволяє володіти багатьма правами, усе ж покладає на суб'єктів визначені обов'язки, необхідні для забезпечення інтересів інших суб'єктів.

Якщо процес встановлення прав та обов'язків людини як учасника відносин на нормативному рівні триває близько тисячоліття (1215 – Magna Carta Libertatum, у якій серед іншого було проголошено заборону арешту й ув'язнення та позбавлення власності вільної людини інакше, ніж на законних підставах (by the lawful judgment of his peers or by the law of the land) [1], щодо прав та обов'язків держав до цього часу не було прийнято загальновизнаних документів на зразок Загальної декларації прав людини та Міжнародних пактів 1966 р.

Принцип суверенної рівності держав, на якому повинні ґрунтуватися сучасні міжнародні відносини, проголошує юридичну рівність держав у правах та обов'язках, але ні Статут ООН, у якому вперше було проголошено цей принцип, ні інші міжнародні договори універсального характеру не містять переліку таких прав та обов'язків. Варто зазначити, що, починаючи від 1890-х років, представники західної юридичної науки розробляли проекти відповідних кодифікацій, але жоден з них досі не вступив у дію як міжнародний договір (спеціально присвячена темі праця В.М. Корецького під назвою «Декларації прав та обов'язків держав») [2, с. 239–305].

На відміну від представників західної науки міжнародного права, серед більшості науковців соціалістичних країн у ХХ столітті вчення про права та обов'язки держав не отримало визнання, натомість вони приділяли значну увагу «альтернативі» у вигляді основних принципів міжнародного права. Так, на думку Корецького, доктрину основних прав та обов'язків держав часто протиставляють «принципам мирного співіснування держав з різними суспільно-політичними системами» [2, с. 239].

Зважаючи на це, вважаємо за доцільне обрати метою дослідження аналіз поглядів на права та обов'язки держав судді *ad hoc* Постійної палати міжнародного правосуддя (далі – ППМП), завідувача кафедри міжнародного права та декана юридичного факультету Львівського університету в 20–30-х рр., авторитетного польського науковця у сфері міжнародного права Людвіка Ейрліха (1889–1968). Ейрліх представляє наукову школу Польщі, на яку вагомий вплив після Другої світової війни мала радянська міжнародно-правова ідеологія, але наукові погляди дослідника формувалися здебільшого на основі праць науковців Західної Європи, що підтверджуються не тільки частими посиланнями на них у творах вченого, але й фактами співробітництва Ейрліха з науковими осередками Лондона, Оксфорда, Берліна, Галле, Берклі та ін.

На думку Л. Ейрліха, концепція основоположних прав держави виникає як аналогія концепції природних прав людини, згідно з якою кожна людина від народження володіє невідчужуваними правами, що випливають з її природи (право на життя, недоторканність приватної власності та ін.). Крім природжених, людина може володіти іншими особливими правами, які за характером виникнення називають «набутими». Хоча такий поділ є «звичайним продуктом теорії» [3, с. 9], очевидність забезпечення на законодавчому рівні природжених прав людини не підлягала сумнівам. Дослідники міжнародних відносин часто намагалися пізнати їхні особливості завдяки порівнянню з відносинами всередині держави, а внутрішньодержавну правову систему використовували як модель міжнародного права. Наприклад, один з фундаторів міжнародного права, засновник Саламанської школи права Франціско де Віторія (1480–1546) вважав, що світ, як і кожна окрема держава, вправі створювати справедливі та прийнятні для всіх закони (міжнародне право) [4, с. 15]. Л. Ейрліх намагався обґрунтувати обов'язкову силу норм міжнародного права теорією природного договору, на основі якої виникнення держави пояснювали Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Т. Гоббс та інші [5].

Хоча поняття природженого права людини виникло в англійській юриспруденції наприкінці середньовіччя, а в XVII–XVIII століттях привернуло увагу німецьких правознавців Пуфендорфа та Вольфа [6, с. 131], уперше на нормативному рівні перелік основних прав людини було закріплено у Франції та США (Декларація прав людини та громадянина 1789 р. та Біль про права 1791 р., відповідно). Слід зазначити, що вищезгадані джерела права закріплюють права не тільки за кожним громадянином, але й за кожною людиною. У такий спосіб було визнано наявність окремої категорії прав, що належать усім людям, незалежно від їхнього віку, статті, раси, соціального статусу, походження тощо. Упродовж наступних

століть правотворчість у сфері основних прав людини здійснювалась не тільки на національних рівнях, але й на міжнародному. Апогеєм правотворчого процесу стали 50–70-ті роки ХХ століття, коли було прийнято загальновизнані міжнародні документи, що становлять «Міжнародний біль про права». Відповідно до положень Загальної декларації прав людини кожна людина володіє, серед іншого, правом на життя, недоторканність, повагою до гідності, свободою та правом на рівність.

Як зазначав Ейрліх, відразу ж після прийняття Декларації прав людини та громадянина 1789 р. законодавчі органи Франції вдалися до невдалих спроб сформулювати проекти декларацій основоположних прав держав (1790 та 1795 рр.) [6, с. 131]. Наприкінці ХІХ століття поширення пацифістських настроїв обумовлює виникнення дискусій щодо прав, які повинні бути гарантованими всім державам. Результатами таких дискусій стали Резолюція Всезагального конгресу миру, що відбувся в Будапешті 1896 р. (Principles of International Law), і Декларація прав та обов'язків народів (Declaration of the Rights and Duties of Nations), розроблена Американським інститутом міжнародного права в 1916 р. До аналізу Резолюції та Декларації вдавсь Л. Ейрліх. На думку дослідника, ці та інші проекти є спробами приватних організацій «сформулювати основоположні принципи співіснування націй», в основі яких – переконання про спільність основоположних принципів внутрішньодержавного і міжнародного права, яка породжує аналогію прав одиниць (як суб'єктів внутрішньодержавного права) і держав (як суб'єктів міжнародного права) [6, с. 132].

Як стверджував Ейрліх, Резолюція 1896 р. містить положення, які так і не було виконано. Насамперед, ідеться про принцип розв'язання всіх спорів мирними способами й заборону війни, а також про права кожної держави на рівність й суверенітет [2, с. 241–242]. Декларація 1916 р. встановлює такі основні права держав: на існування, на незалежність, на

володіння територією та на рівність. Декларація проголошує, що міжнародне право слід вважати складником внутрішньодержавного права, а кожному праву держави відповідає обов'язок іншої держави поважати це право [6, с. 133].

У 1920-х роках питання прав та обов'язків держав стає предметом обговорення Інституту міжнародного права та Міжнародної юридичної унії. Вартим уваги те, що проекти двох організацій, як і питання прав та обов'язків держав у цілому, досліджував автор першого україномовного підручника з міжнародного права, активний діяч ЗУНР М.М. Лозинський (1880–1937). Одним з проектів, що були запропоновані до обговорення, стала Декларація прав та обов'язків держави 1922 р., підготовлена французом Ляпраделем. Згідно з Декларацією кожна держава має право на свободу, юридичну рівність, визнання, відшкодування шкоди. Цікавим є арт. 3 Декларації, у відповідності до якого «жодна з них не є в праві, навіть для збереження власного існування, робити що-небудь проти існування іншої, яка їй не загрожує» [7, с. 436–437].

У 1920–30-ті роки питання прав та обов'язків часто привертає увагу представників американської доктрини. Зважаючи на величезну шкоду для людства, заподіяну Першою світовою війною, проекти декларацій все частіше покладають на держави обов'язок утримуватись від застосування сили (заборона агресії). Учасниками Конвенції Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 р. стала абсолютна більшість держав Америки. У Конвенції використовується термін «основні права держав» (ст. 5), але значення терміна пояснено не було. Зважаючи на зміст Конвенції, основними правами держав можна вважати право на цілісність, незалежність, самозбереження, розвиток, а також на юридичну рівність.

Під час конференції у Сан-Франциско, у межах якої було розроблено Статут ООН, висловлювали пропозиції прийняти декларацію прав та обов'язків держав як додаток до Статуту,

але ініціатива не була підтримана більшістю. 1949 р. на розсуд Генеральної Асамблеї ООН було представлено проект декларації Комісії міжнародного права, відповідно до якого основними правами держав визнавалися право на вибір власної форми уряду, право на незалежність, право здійснювати юрисдикцію, право на рівність і право на самооборону, а до обов'язків було зараховано утримуватися від застосування сили та загрози силою, добросовісно виконувати зобов'язання та ін. [2, с. 293–302]. Генеральна Асамблея ООН визнала необхідність доопрацювання проекту, але дотепер жодного документа з текстом декларації не прийняла. Слід зазначити, що при підготовці проекту Комісія ООН відмовилася закріпити на нормативному рівні поняття держави, тому що термін «держава» вживається у «загальноприйнятому в міжнародній практиці значенні» [8, с. 27].

Як зауважував Ейрліх, поняття основних прав держави часто піддавалося критиці, причиною якої було припущення, що такі права належать державі, незалежно від волі інших держав. Ейрліх не погоджувався з таким припущенням, тому що вважав, що основні права держав випливають «з факту належності до міжнародної спільноти», тобто з «правового порядку, який було прийнято як основу існування такої спільноти» [6, с. 131]. Завданням міжнародного права дослідник називає охорону окремих інтересів держав у тій мірі, наскільки «держави повинні співіснувати в міжнародній спільноті» [ibid]. Учений переконаний, що держава може відмовитися від кожного з основних прав, оскільки будь-яка норма міжнародного права може бути скасованою за згодою двох і більше держав [9, с. 137]. Однак, якщо така згода державою виражена не була, то слід вважати, що вона володіє всіма основними правами.

«Відчужуваний» характер, яким наділяв основні права держав Ейрліх, на думку Г.І. Курдюкова, є недопустимим. Особливістю основних прав держав Курдюков вважав те, що «жодна держава не вправі відступати від основних прав і

обов'язків, звужувати їх або тлумачити на шкоду правам і обов'язкам інших держав» [10, с. 137]. Крім того, дослідник заперечував ідею про те, що основні права й обов'язки держав існують унаслідок «природного походження та фактичного існування держав», тому що є «юридичними категоріями і встановлюються нормами міжнародного права» [10, с. 129].

Людвік Ейрліх вважав основні права держав «межею свободи поведінки держав» [9, с. 136]. При цьому науковець зазначав можливість здійснення діяльності держави у великій кількості напрямів, що ускладнює встановлення повного переліку основних прав [6, с. 134]. Ейрліх стверджував, що головну роль у системі основних прав держави відіграє право на існування. Крім того, кожна держава володіє правом суверенітету, що полягає в повноті влади над власною територією, правом рівності, обумовленим сутністю міждержавної спільноти, правом укладення договорів та активним і пасивним посольським правом [6, с. 133]. Науковець запропонував класифікувати права держав так:

- право існування в межах державних кордонів, зокрема, зберігаючи власну територію. Наявність цього права уможливорює протидію іноземній державі, яка чинить тиск за допомогою як мирних, так і військових засобів з метою цесії цілої території або її частини;
- право регулювання відносин на власній території, тобто право на внутрішній суверенітет. Право на безпеку надає державі можливості підготовки до оборони, недопущення окремих осіб до окремих місцевостей на території держави, покарання шпигунства та укладення договорів, які б гарантували незалежність і цілісність держави. Право на вдосконалення реалізовується державою завдяки економічному розвитку, сприянню науці й мистецтву, сприянню імміграції та обмеження еміграції або навпаки, збереженню в державі матеріальних і культурних цінностей;

- права, що стосуються відносин з іншими державами, серед яких автор виділив права, «обмеження яких є обмеженням міжнародної правосуб'єктності» (право посольства, право укладення міжнародних договорів), та інші права, які передбачають сприяння співіснуванню держав (право рівності, право взаємної поваги, право вільної торгівлі) або визначення наслідків порушення прав держави іншою державою (право на відшкодування шкоди та право самооборони) [6, с. 133–135; с. 9, 138–139].

Власну концепцію сутності основних прав держави пропонує один з найвидатніших канадських представників науки міжнародного права Персі Корбет (1892–1983). Найважливішими з-поміж основних прав дослідник називає право на суверенітет і право на рівність. Корбет висловлював міркування, що держави не володіють «однаковою кількістю прав», а лише мінімальними стандартами певного виду права (a certain minimum of the same kind of rights). Так, кожна держава вправі здійснювати правомочності щодо власної території, а також володіє правом здійснювати зовнішні зносини без втручання іноземних держав і правом на виняткову внутрішню юрисдикцію [12, с. 21]. Крім того, Корбет, як і Ейрліх, розрізняє основні права держав залежно від того, з якою сферою ці права мають зв'язок (внутрішня чи зовнішня), схожість поглядів учених можна відстежити і в уявленнях про фундаментальний характер права на існування, еквівалентом якого Корбет називає «територіальну цілісність і політичну незалежність» [ibid].

Сутність права на існування, на думку Л. Ейрліха, полягає в «забороні застосовувати будь-яку норму міжнародного права щодо держави, якщо таке застосування спричинить скасування або обмеження її правосуб'єктності». Науковець вважав, що наявність права на існування не дозволяє міжнародному праву перешкоджати державі здійснювати діяння, які спрямовані на

«охорону міжнародної правосуб'єктності та умов, від яких вона залежить» [6, с. 134].

Варто зазначити, що Ейрліх не відокремлює в окрему категорію обов'язки держав. Однак, досліджуючи проблему основних прав, він згадує і про окремі обов'язки держав. Наприклад, кожна держава повинна утриматися від здійснення влади на території іноземної держави. Щоправда, держава має право на власній території відреагувати належно на події, що відбулися за її межами стосовно окремих осіб [9, с. 139]. У контексті обов'язку не здійснювати владу на території іноземної держави Ейрліх звертає увагу на спір між Францією та Туреччиною щодо судна «Лотус», який було розв'язано Постійною палатою міжнародного правосуддя 1927 р. (The S.S. Lotus Case). Хоча рішення ґрунтувалось на визнанні вищезгаданого обов'язку кожної держави, усе ж ППМП не встановила протиправності дій Туреччини, яка здійснювала на власній території кримінальне переслідування французького громадянина за злочин, вчинений у відкритому морі [11]. Щоправда, у 1982 р. було прийнято Конвенцію ООН з морського права, ст. 97 якої містить норму, що за визначених обставин держава не володіє правом, котре використала Туреччина.

Ще одним взаємним обов'язком держав Ейрліх вважав відмову від нав'язування державного устрою; заборонено здійснювати пропаганду, яка передбачає зміну або повалення державного устрою. У випадку, коли в державі А відбувається революція, що загрожує безпеці держави Б, Б має право на «обґрунтований протест і дії» [6, с. 136]. На відміну від Ейрліха, Курдюков, називаючи основні права держав, визначав обов'язки, що відповідають кожному з них:

1) право на суверенітет і незалежність – обов'язок не втручатись у внутрішні справи;

2) право на колективний захист з боку ООН і на самооборону проти агресивної війни – обов'язок підтримувати мир і відмовитися від агресивної війни;

3) право укладати договори – обов'язок виконувати добросовісно укладені договори;

4) право надавати безкорисну допомогу слаборозвиненим державам, націям і народам у їхньому економічному, соціальному й культурному розвитку – обов'язок поважати права людини й основні свободи, незважаючи на стать, расу, національність, мову та релігію [10, с. 135].

Такий підхід можна обґрунтувати тим, що держави є основними суб'єктами міжнародних правовідносин, а також принципом юридичної рівності як фундаментом міждержавних зв'язків. Жодна з держав не може де юре володіти меншим обсягом прав, ніж володіють інші держави, які, у свою чергу, виступають гарантами дотримання прав кожної окремої держави.

Поняття основних прав держави було введеним у науковий обіг для характеристики прав, необхідних для існування кожній державі, за аналогією з природними правами людини. Людвік Ейрліх стверджував, що, оскільки в міждержавній спільноті співіснують різні держави, кожна з яких володіє суверенітетом, то норми міжнародного права повинні захищати головні інтереси всіх держав, встановлюючи межі їхньої взаємної допустимої поведінки.

Незважаючи на те, що у своїх працях Ейрліх досліджує проблему основних прав держав, погляди вченого також охоплюють питання міжнародних обов'язків. Хоча, саме поняття не стає предметом ретельного аналізу, але зі змісту праць можна зробити висновок, що кожному праву однієї держави відповідає обов'язок іншої це право поважати.

Концепція основних прав та обов'язків держав Ейрліха була розроблена на основі цікавого поєднання природно-правового, нормативістського та позитивістського підходів до

міжнародного права. Дослідник вважав, що кожна держава вправі відмовитися від будь-якого зі своїх основних прав, що характерне для поглядів прихильників позитивізму, які були схильні вважати концепцію основних прав та обов'язків «винаходом» натуралістів. Нормативістські ідеї можна виявити в тому, що Ейрліх пояснює наявність усіх інших основних прав держави забезпеченням права на існування.

Незважаючи на те, що спроби кодифікувати основні права та обов'язки держав здійснювались, починаючи від XVIII століття дотепер відповідної декларації універсального характеру прийнято не було. Вважаємо, що такий стан речей повинен бути зміненим для розвитку міжнародного права, яке може забезпечити стабільність і порядок у міжнародних відносинах. Нормативне закріплення за державами основних прав передбачатиме визначені можливості їхньої активної поведінки, а також право на захист, у випадку порушення. Як основу переліку можна використати конкретизовані Ейрліхом право існування в межах державних кордонів, право регулювання відносин на власній території та права, що стосуються відносин з іншими державами.

Література

1. The Magna Charta (The Great Charter) [Електронний ресурс] / The Constitution Society Organization. – Режим доступу : <http://www.constitution.org/eng/magnacar.htm> (01.10.2010).
2. Корецкий В.М. Избранные труды : в 2-х кн. / [АН УССР. Ин-т государства и права; редкол. В.Н. Денисов (гл. ред.) и др.] / Корецкий В.М. – К.: Наук. думка, 1989. – Кн. 2. – 1989. – 416 с.
3. Мейер Г. Государство и приобретенные права / Г. Мейер. – С.-Петербург, 1909. – 27 с.
4. Bishop W.W. International Law : Cases and Materials / William W. Bishop, Jr. – Boston/Toronto : Little, Brown and Company, 1971. – 1122 p.

5. Гачкевич А.О. Теорія природного договору як підстава обов'язкової сили норм міжнародного права / А.О. Гачкевич // Право України. – 2009. – №3. – С. 120–125.
6. Ehrlich L. Prawo narodów / L. Ehrlich. – Lwów : Drukarnia K.S. Jakubowskiego, 1932. – 652 st.
7. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Юридична книга, 2002. – Т. 8. : Міжнародне право. – 2004. – 509 с.
8. Antonowicz L. Pojęcie państwa w prawie międzynarodowym / L. Antonowicz. – Warszawa : PWN, 1974. – 164 st.
9. Ehrlich L. Prawo międzynarodowe / L. Ehrlich. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1958. – 705 st.
10. Курдюков Г.И. Государства в системе международно-правового регулирования / Г.И. Курдюков. – Казань, 1979. – 174 с.
11. Київець О. Вплив практики постійних міжнародних судових органів на формування джерел міжнародного права / О. Київець // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – №6. – С. 135–137.
12. Corbett, P.E. The study of international law / Corbett, Percy Elwood. – New York : Doubleday & Co, 1955. – 56 p.

The article is devoted to the notion of the fundamental rights and duties of states. The author analyzes Ludwik Ehrlich view's on international law. The essence of the right of existence has been described. The necessity of the fundamental rights and duties of states codification has been substantiated.

Key words: L. Ehrlich, the fundamental rights and duties of states, the right of existence, state sovereignty.

Статья посвящена исследованию понятия основных прав и обязанностей государств. Автор анализирует международно-правовые взгляды Людвига Эйрлиха.

Раскрывается содержание права на существование. Обосновано необходимость кодификации основных прав и обязанностей государств.

Ключевые слова: Л. Эйрлих, основные права и обязанности государств, право на существование, государственный суверенитет.